

УДК 504.03:396

doi:10.15421/171605

Історико-філософське підґрунтя взаємозумовленості гендерних та екологічних ідей

К.І. КАРПЕНКО

Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна

Авторське резюме

У статті історико-філософське підґрунтя взаємозумовленості сучасних гендерних та екологічних ідей визначено у контексті концепцій В.Ф.Й. Шеллінга, М. Шелера, Л. Мемфорда, Ю. Лотмана, Ю. Габермаса та ін. Сприйняття жінок і природи як пасивних ресурсів укорінено в неокласичному підході. Гендерний підхід переосмислює співвідношення інструментального та комунікативного розуму. Наприклад, якщо завдання полягає в тому, щоб згуртувати людей або надихнути їх на досягнення важливих соціальних цілей, то у суспільстві поширюються стратегії сексуальної опозиції. Найбільш очевидним прикладом є заборона сексуальних відносин між чоловіком і дружиною напередодні сівби або полювання. Для біологічного виживання людини як виду, для його зміцнення застосовується стратегія конвергенції сексуальної єдності.

Гендерний підхід до сучасних екологічних проблем демонструє інноваційну інтерпретацію класичного обґрунтування екологічної комунікації. Він базується на таких цінностях, як співпраця, співпереживання, що впливають із реляційної точки зору і підвищують роль жіночого начала в культурі. Він віддає належне інтуїції і спонтанності в процесах соціальних змін, оскільки вони розширюють творчий простір для знаходження нових рішень екологічних проблем.

Ключові слова: гендерний паритет; традиція; неокласичний підхід; інструментальний розум; комунікативний розум

Historical and philosophical foundation of the interdependence of gender and environmental ideas

K.I. KARPENKO

Kharkiv national medical university, Kharkiv, Ukraine

Abstract

The article analyzes the historical and philosophical background of the interdependence of modern gender and ecological ideas in the context of philosophical concepts of F.V. J. Schelling, M. Scheler, L. Mumford, J. Lotman, J. Habermas and others. Study emphasized that the perception of women and natural world as the passive resources is rooted in the neoclassical approach. The gender approach overcomes the negative ecological trends. It reinvents the correlation between instrumental and communicative reason. On the one hand, the origins of instrumental rationality are more associated with men, and, on the other hand, communicative rationality is more connected with women's activity. This is that what gives the rise to call a culture that focuses on the lives as the mainly women's culture. For example, when the task is to group or inspire people to achieve important social objectives, then society spreads out the strategies of sexual opposition. There are a lot of evidences that can be found in religious and general cultural, political and everyday traditions. The most obvious of them is the prohibition of sexual relations between husband and wife on the eve of sowing or hunting.

Alternatively, for biological survival of the human species, for its strengthening, the convergence strategy of sexual unity has been used. But in society it should be the strengthening of solidarity relations, namely, mutual understanding, recognition, support, and parity.

Consequently, the gender approach to contemporary environmental issues demonstrates the innovative interpretation of classical historical and philosophical foundation. Gender explanation is based on such values as cooperation, empathy and education, stemming from a relational perspective that elevates the role of the feminine principle in culture. It pays tribute to intuition and spontaneity in the processes of social changes, because they expand the creative space for finding the new solutions to environmental problems.

Keywords: gender parity; tradition; neo-classical approach; instrumental reason; communicative reason; empathy

Историко-философская основа взаимообусловленности гендерных и экологических идей

К.И. КАРПЕНКО

Харьковский национальный медицинский университет, г. Харьков, Украина

Авторское резюме

В статье историко-философская основа взаимообусловленности современных гендерных и экологических идей определена в контексте концепций В.Ф.Й. Шеллинга, М. Шелера, Л. Мэмфорда, Ю. Лотмана,

© К.И. Карпенко, 2016

Ю. Хабермаса и др. Восприятие женщин и природы как пассивных ресурсов укоренено в неоклассическом подходе. Гендерный подход переосмысливает соотношение инструментального и коммуникативного разума. Например, если задача состоит в том, чтобы сплотить людей или вдохновить их на достижение важных социальных целей, то в обществе распространяются стратегии сексуальной оппозиции. Наиболее очевидным примером является запрет сексуальных отношений между мужем и женой накануне сева или охоты. Для биологического выживания человека как вида, для его укрепления применяется стратегия конвергенции сексуального единства.

Гендерный подход к экологическим проблемам демонстрирует инновационную интерпретацию классического обоснования экологической коммуникации. Он базируется на таких ценностях, как сотрудничество, сопереживание, вытекающих из реляционной точки зрения и признающих роль женского начала в культуре. Он отдает должное интуиции и спонтанности в процессах социальных изменений, поскольку они расширяют творческий простор для нахождения новых решений экологических проблем.

Ключевые слова: гендерный паритет; традиция; неоклассический подход; инструментальный разум; коммуникативный разум

Постановка проблеми. Останнім часом все більше підлягає сумніву переконання у спроможності природи та сім'ї до безмежного самовідтворення, «до піклування про себе» в умовах, що склалися. Виснаження природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, зростання чисельності населення, а відповідно – рівня споживання, криза догляду за дітьми та виховання, а також проблеми бідності серед жінок та дітей викликають серйозне занепокоєння. У той час, як кожна з цих проблем окремо є достатньо глибоко вивченою у загальноекономічному та філософському контекстах, дослідження їх взаємозумовленості обмежується маргінальним статусом концептуальних та методологічних інструментів, на які спирається їх аналіз. Сприйняття жінок і природи як пасивних, придатних для використання ресурсів є не просто випадковим збігом, а, навпаки, воно пов'язане з укоріненням наукових дослідженнях неокласичного підходу. Таке мислення є частиною більш широкого культурного способу бачення світу, яке сягає далеко в історію різних країн.

Розгляд гендерних та екологічних ідей у контексті перспектив сталого економічного розвитку сприяє визначенню й більш глибокому вивченню «резервів» економіки, які віддалені від врахування емоційних і соціокультурних реалій, що значною мірою їх детермінують.

Аналіз досліджень і публікацій. Розуміння екологічної комунікації як соціальної взаємодії з приводу екологічних проблем, безперечно, передбачає системний підхід. Ю. Габермас, віддаючи належне системному функціоналізму, разом із тим підкреслює, що «не слід при цьому ігнорувати внесок аналізу життєвого світу соціальною наукою» [2, с. 324]. Дійсно, системні механізми, що спрямовані на регуляцію екологічної ситуації, самі повинні бути укорінені в життєвому світі – вони повинні інституалізуватися. Але суб'єкт-центрований чоловічий розум, який традиційно сприймається як творець норми, не володіє силою для асиміляції всіх структур суспільного процесу. Можливість висловити свою думку, якою володіють усі учас-

ники екологічного дискурсу: як чоловіки, так і жінки, має стати мовною реальністю і свідчити про моральну й інтелектуальну зрілість суб'єкта.

Для обґрунтування історико-філософського підґрунтя взаємозумовленості сучасних гендерних та екологічних ідей перш за все звернемося до важливої настанови В.Ф.Й. Шеллінга. Він, звичайно, гадки не мав ані про глобальну екологічну кризу, ані про поширення ідей гендерної рівності. Разом з тим, його філософські інтуїції є глобальними за змістом і дають певний ключ для розуміння сучасної екологічної комунікації у гендерному контексті. Вони отримали логічне продовження і підтвердження в філософському просторі наступних часів (М. Шелер, Л. Мемфорд, Ю. Лотман та ін.).

Звертаючись до суперечностей виникнення життя, Шеллінг підкреслює, що воно взагалі є лише «підвищеним станом» звичайних сил природи. На його думку, головна суперечність природи полягає в тому, що вона досягає збереження роду за допомогою відмінності статей. Розділення статей – неминуча доля, якій природа змушена підкоритися. Природа завжди вимагає повернення до тотожності роду, прикутого, проте, до подвійності статі, яка, на його глибоке переконання, ніколи не може бути усунена. Існуючі тільки як відносно протилежні, статі, на думку Шеллінга, можуть бути і єдиними тільки відносно. Вони взаємно обмежують, ставлять межу одна одній.

Шеллінг пише: «Природа формує індивідуума лише вимушено і лише задля роду. Там, де вона, як здається, хоче довше зберегти індивідуума в роді (хоча цього ніколи не буває), рід стає менш стійким, оскільки вона повинна все більше роз'єднувати дві статі і примушувати їх нібито уникати одна одну. У цій області природи руйнування індивідуума є менш помітним і відбувається повільніше, ніж там, де дві статі найближче одна до одної, як, наприклад, у квітці, що швидко в'яне. Тут вони вже при виникненні знаходяться в одній чашечці, як би на шлюбному ложі, де існування роду є міцнішим» [9, с. 225].

Виклад основного матеріалу. Зазначене

вище міркування Шеллінга надає можливість зробити два висновки. По-перше, коли проблематизується існування роду, тоді зближення статей – це необхідність, яку неможливо ігнорувати. У цьому сенсі можна припустити, що в природі екологічні кризи були неодноразово (і навіть глобальні), але вони розв'язувалися виключно біологічними засобами: пристосування, боротьба за існування і тому подібні умови, що забезпечували виживання роду.

По-друге, оскільки людське суспільство представлене індивідами, які поєднують у собі біологічні і соціальні закономірності, постільки, стикаючись з екологічними проблемами, воно використовує як мінімум дві програми: біологічну і соціальну. Більше того, біологічна програма реалізується тільки через її опосередкування соціальними факторами.

Отже, коли завдання полягає в тому, щоб згуртувати або надихнути людей на досягнення важливих соціальних цілей, тоді у соціумі використовуються стратегії протиставлення статей. Безліч підтверджень цьому можна знайти в релігійних, загальнокультурних, політичних та повсякденних традиціях. Найбільш очевидним з них є заборона сексуальних відносин між чоловіком і дружиною напередодні сіви або виходу на полювання.

Якщо ж виникає питання про необхідність біологічного виживання людського роду, про його зміцнення, то на перший план висувається стратегія зближення статей, але в соціумі воно має здійснюватися у напрямку підсилення солідарних взаємовідносин, а саме: взаємного розуміння, визнання, підтримки, паритетності.

Слід зазначити, що Макс Шелер також розглядав урівноваження статей як можливість порятунку роду. Однак, він підкреслював, що ця тенденція до урівноваження здійснюється при постійно зростаючій диференціації духовного індивідуума «людина». За Шелером, процес урівноваження жіночого і чоловічого в людстві здійснюється одночасно з рухом у напрямку до рівноваги між духовним і життєвим принципами у людині, що наближає її до ідеї «все-людини». Однак, на думку філософа, із часів занепаду культу древніх земних богинь – матерів західна ідея Бога здобувала все більш одностороннє чоловіче й логічне забарвлення. Протестантизм покінчив з останнім залишком найдавнішого культу богині-матері у рамках християнської церкви. М. Шелер висловлює думку, що, напевне, таке зосередження на «чистому дусі» і «світлі» як першоосновах буття, без атрибуту «життя», «пориву», набуває однібічно чоловічого відтінку. На початку ХХ століття філософ відзначав: «Відверто земна, діонісійна фаза нашої світової епохи, чітко виявляє нову тенденцію до підвищення цінності й росту панування жінки, що всі ми сьогодні так глибоко відчуваємо і яка напевно вплине

на наші найглибші й утаємничені сподівання» [8, с. 114].

Утім, М. Шелер зовсім не ідеалізує рух до нового значення й культу жіночого, до нового ціннісного урівноваження статей. На його погляд, цей процес може дати найнесподіваніші, у тому числі, відразливі плоди. Але, на його думку, це є процес де-сублімації, тобто визволення «життєвого пориву». М. Шелер робить висновок, що виразно характеризує його розуміння перспектив урівноваження жіночого і чоловічого у культурі: «Воно також веде одночасно спиритуалізовану, над-сублімовану людину, що все міряє тільки чоловічими мірками, у напрямку до все-людини» [7, с.114]. Враховуючи попереднє загальне зауваження філософа про те, що всі процеси урівноваження супроводжуються зростаючою духовною диференціацією індивідуумів, слід припустити, що тут йде мова про можливість принципової взаємної поваги між чоловіками й жінками і про їх взаємне визнання один одного як самостійних індивідуумів, без чого ідея «все-людини» не має сенсу.

Можна погодитися з думкою Н. Хамітова, який називає протиріччя чоловічого і жіночого визначальним, а одночасно і трагічним принципом людського буття. Він пише: «На відміну від інших трагічних протиріч, протиріччя чоловічого й жіночого завжди є явним і оголеним. Воно оголене навіть у своїй скритності. Воно пульсує у всіх станах людини, у будь-якому її відношенні й дії. Усі інші трагічні протиріччя людського буття виявляються тільки через це протиріччя» [7, с. 23]. Історія людства зберігає докази того, що енергією міжстатевих взаємовідносин маніпулювали з метою досягнення певного соціального результату.

Історія людства зберігає докази того, що енергією міжстатевих взаємовідносин маніпулювали з метою досягнення певного соціального результату. Доречно погодитися з висновком В. Гусаченка про те, що витоки цільової (технічної) раціональності більше пов'язані з чоловіком, комунікативної – більше з жінкою» [1, с.25]. Саме це дає привід називати культуру, що орієнтована на життя, – переважно «жіночою» [1, с. 25], а культуру, що орієнтована на працю – переважно «чоловічою» [1, с. 29].

Варто відзначити, що один із засновників Тартусько-московської семіотичної школи Ю. Лотман, аналізуючи культуру пізнього палеоліту, звертає увагу на семіотику жіночих статуеток того часу. На його думку, вони свідчать про ранні форми розподілу праці і її цінності. Метафора, якою є статуетка вагітної жінки, на погляд Ю. Лотмана, забезпечує вгадування того, що найбільше цінувалося й той час, а тому потрапляло у поле зору, тобто вона свідчить про пріоритет життєдайного жіночого начала. Руки як знаряддя фізичної праці в статуетці майже не артикульовані. І саме тому,

мабуть, не існує чоловічих статуеток того часу [Див.: 4, с. 36].

На думку американського філософа техніки Л. Мемфорда, перехід до раннього неоліту став також переходом від «культури, що орієнтована на життя», до «культури, що орієнтована на працю» [5, с. 86]. У цей період людські зусилля зміщуються з горизонтальної площини села і сім'ї у вертикальну площину суспільства в цілому. У статті «Міф машини» дослідник показує, що енергія людської мегамашини в рабовласницьких державах накопичувалася не тільки за рахунок «батога наглядча», але і за рахунок відірваності мас людей від сімей, тобто за рахунок роз'єднання статей. Він підкреслює, що кожне технічне досягнення було міцно поєднане з необхідними психосоціальними трансформаціями, що передували технологічному прориву і що слідували за ним; з емоційним єднанням і неухильним проходженням ритуалу, з початком комунікації ідей в мові, з моралізуючим упорядкуванням всіх видів діяльності під контролем табу і строгих звичаїв, що забезпечують групову співпрацю.

Війни, подорожі, грандіозні творення пірамід, зрошувальних споруд і тому подібне кардинально змінило ситуацію, бо забезпечувалося певною мегамашиною, якщо розуміти машину як «комбінацію чітко спеціалізованих і здібних до опору частин, що функціонують під людським контролем для використання енергії і виконання роботи» [5, с. 86]. Трудність полягала в перетворенні маси людських істот, відірваних від сім'ї, общини і звичних занять, що мають власну волю або, щонайменше, пам'ять, в механічну групу, якою можна було б маніпулювати за допомогою команд. Істотно важливими були точне відтворення наказів і абсолютна покора. Важливо зазначити, що такі принципи залишилися визначальними для будь-яких тоталітарних соціальних систем. Як ознаки інструментального розуму, вони лише ставали більш витонченими і технічно оснащеними.

З розвитком праці розвивається елементарний ступінь технічного розуму, який виявляється в правилах інструментальної дії. Основним принципом даної технічної раціональності є принцип підкорення об'єкту. А. Єрмоленко відзначає: «Технічний розум з необхідністю виражається також у правилах стратегічної дії, що становить організаційний рівень інструментальної дії. Технічний розум на цьому рівні викристалізовується в перші форми ієрархічного панування (кооперація дисципліни і солідарності), де діє елементарна мова наказу» [2, с. 116]. Принцип влади тут переважає над принципом взаємного розуміння. Перерозподіл енергії у чоловіків, на думку філософа, також відбувається переважно за допомогою дій, а не за допомогою мови (як у жінок).

Посилаючись на А. Гелена, А. Єрмоленко звертає увагу на те, що «біологічна недостатність людини обумовлює те, що вона народжується на світ дуже рано, як би незавершеною істотою, а тому з'являється необхідність у фазі дитинства» [3, с. 117]. Тут виявляється специфічно комунікативна роль матері, яка із самого початку до дитини ставиться не як до об'єкта, а як до суб'єкта, і закладається принцип взаємності як родоісторичний і психологічний корінь етичного розуму, заснованого на взаємному визнанні іншого як розумного співбесідника.

Сьогодні, коли питання збереження життя на планеті Земля стає першочерговим, слід надати перевагу комунікативній раціональності. На цю особливість звертає увагу сучасна комунікативна філософія. Комунікативний потенціал розуму повинен спочатку стати вільним, утілитися в структурах сучасних життєвих світів. Тільки в цьому випадку вільні імперативи економічних і адміністративних елементів системи відреагують на утиск жінок у буденній практиці та економіці, що впливав із когнітивно-інструментальної сили традиції. В ході капіталістичної модернізації комунікативний потенціал розуму одночасно розвивався і спотворювався. Зняття чар з релігійно-метафізичного образу раціональності веде до втрати не тільки традиційного змісту, але і всіх змістовних конотацій. Ю. Габермас наполягає на тому, що «комунікативний розум, незважаючи на свій виключно процедурний, вільний від будь-якого релігійного і метафізичного змісту характер, безпосередньо залучений в процес, що відбувається в суспільстві; акт взаєморозуміння починає виконувати функції механізму координації дій» [6, с. 325-326].

Кожний новий рівень диференціації системи й життєвого світу вимагає змін інституціональної основи, а цю трансформацію ініціює еволюція моралі й права, що припускає зміну символічних структур. Таким чином, якщо розглядати екологічну комунікацію як складову життєвого світу, то її внутрішня диференціація повинна торкнутися проблеми якості життя. А ці проблеми, у свою чергу, актуалізують проблему встановлення рівноправності, паритету між чоловіками й жінками у вирішенні екологічних питань, індивідуального самовизначення й прав людини. На думку Габермаса, конфлікти, що розпалюються поза сферою матеріального виробництва, мають сьогодні вирішальне значення. Нові конфлікти виникають скоріше в сфері культурного репродукування, соціальної інтеграції й соціалізації. Ці конфлікти спалахують не в сфері проблем розподілу, а у зв'язку з питаннями «граматики форм життя» [Див.: 6, с. 326].

Німецький філософ П. Ульріх вважає, що структурній диференціації сучасного суспільства відповідає не концепція двох світів і не

концепція їх єдності на ґрунті традиції, а трирівнева концепція соціально-економічної раціональності [Див.: 3, с.186-187]. На верхньому рівні суспільного договору соціально-економічна проблематика розв'язується відповідно до комунікативно-етичної ідеї раціональності, тобто орієнтується на взаєморозуміння. На середньому рівні економіки діє принцип системної раціональності, згідно з яким економічна теорія орієнтується на розв'язання комплексної проблеми функціонального управління автономною економічною системою, враховуючи при цьому колективні уподобання. Завдяки верхнім двом рівням відкривається простір для здійснення калькуляційної моделі раціональності утилітаристської етики, методологічний інструментарій якої широко залучає до наукового аналізу ціннісні та оцінювальні поняття.

Формулюючи завдання подолання «колонізації життєвого світу», що сталася внаслідок роз'єднання системи та життєвого світу, П. Ульріх зазначає: «У вільному суспільстві зрілих громадян не система повинна контролювати життєвий світ (технократія), а комунікативна спільнота, що має відношення до життєвого світу, – систему (демократія)» [Цит. за: 3, с.186]. Але «деколонізація життєвого світу» на основі поєднання системи і життєвого світу не може здійснюватися на базі повернення до традицій, які «блокують шляхи до нового берега». Цей висновок є очевидним стосовно традиції співвідношення чоловічого та жіночого начал в умовах сучасної екологічної кризи. Реакція життєвого світу на тиск екологічної ситуації, пов'язаної з неузгодженістю економічної системи суспільства відносно природи, припускає принципово нове осмислення символічних структур життєвого світу, серед яких бінарна опозиція чоловічого й жіночо-

го начал завжди займала центральне місце.

Висновки. Отже, пізнавальні системні засоби, які створюються сучасною культурою як послідовно впорядковані пізнавальні поняття: «правильне», «реальне», «значуще», мають реагувати на виклики, що кидає екологічна ситуація. Їх відрізняє саме те, що вони провокують активнішу комунікацію, ніж їхні попередники. Така комунікація привертає увагу ЗМІ і забезпечує зміну кола проблем. Відкривається доступ всім охочим у царину вільного обговорення екологічних та гендерних проблем. Екологічні структури стають більш залежними від ринку публічної комунікації у контексті гендерних цінностей, ніж ті структури, які пов'язані з модерними ідеологіями дев'ятнадцятого і першої половини двадцятого століть. У гендерному контексті публічного дискурсу про навколишнє середовище дані системні структури реорганізуються і відповідно наповнюються новими смислами або ж створюються нові структури для старих проблем. Тут угасає наукова сліпота щодо екологічних та гендерних проблем, які обговорюються як взаємозумовлені, оскільки виникає ідея науки, яка не тільки створює свою методологію, але її цілі і завдання стають також доступними для розуміння і досвіду різних людей.

Гендерний підхід до сучасних екологічних проблем спирається на такі цінності, як співпраця, співпереживання і виховання, які впливають із реляційної точки зору і репрезентують піднесення ролі фемінного начала в культурі. Даний підхід віддає належне інтуїції та спонтанності у процесах соціальних змін, бо вони розширюють простір творчого пошуку нових шляхів вирішення екологічної проблеми, що виводить за межі їх неокласичного трактування.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гусаченко В. Трансгрессии модерна [Текст] / В. Гусаченко. – Х.: 000 «Озон-Инвест», 2002.
2. Ермоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. – Монографія [Текст] / А.М. Ермоленко. – К.: Лібра, 2010.
3. Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник [Текст] / А.М. Ермоленко. – К.: Лібра, 1999.
4. Лотман Ю. Лекции по структурной поэтике [Текст] / Ю. Лотман // Ю. Лотман и тартуско-московская школа. – М.: «Гнозис», 1994. – С. 11-258.
5. Мэмфорд Л. Миф машины [Текст] / Л. Мэмфорд // Утопия и утопическое мышление: антология зарубежной литературы. – М.: Прогресс, 1991. – С. 79-98.
6. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне [Текст] / Ю. Хабермас. – М.: Весь мир, 2003.
7. Хамитов Н. Философия и психология пола. Одиночество женское и мужское. Люди тоски и люди скуки [Текст] / Н. Хамитов. – К.: Наукова думка, 2001.
8. Шелер М. Сутність моральної особистості [Текст] / М. Шелер // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники В.Лях, В. Пазенок. – Київ: Ваклер, 1996. – С. 10-31.
9. Шелер М. Человек в эпоху уравнивания [Текст] / М. Шелер. – Избр. произведения: Пер. с нем., сост. и науч. ред. А.В.Денежкина. – М.: Гнозис, 1994. – С. 105-118.
10. Шеллинг Ф.В.Й. Введение к наброску системы натурфилософии, или О понятии умозрительной физики и о внутренней организации системы этой науки [Текст] / Ф.В.Й. Шеллинг Соч. в 2 т.: Пер. с нем. Т. 1 // Сост., ред., авт. Вступ. ст. А.В.Гулыга. – М.: Мысль, 1987. – С. 182-227.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2016

REFERENCES:

1. Gusachenko, V., 2002. Transgressii moderna [Transgressions of modernity]. 000 «Ozon-Invest», Kharkiv (in Russian).
2. Yermolenko, A.M., 2010. Sotsial'na etyka ta ekolohiya. Hidnist' lyudyny – shanuvannya pryrody. [Social ethics and ecology. The dignity of man - the worship of nature]. Libra, Kyiv (in Ukrainian).
3. Yermolenko, A.M., 1999. Komunikatyvna praktychna filosofiya. Pidruchnyk [Communicative practical philosophy. Textbook]. Libra, Kyiv (in Ukrainian).
4. Lotman, Yu., 1994. Lektsii po strukturnoy poetike [Lectures on structural poetics]. Yu. Lotman i tartuskomoskovskaya shkola. «Gnozis», Moscow. 11-258 (in Russian).
5. Memford, L., 1991. Mif mashyny [The myth of the machine]. Utopiya i utopicheskoe myshlenie: antologiya zarubezhnoy literatury. Progress, Moscow. 79-98 (in Russian).
6. Habermas, Yu., 2003. Filosofskiy diskurs o moderne [Philosophical discourse of modernity]. Ves mir, Moscow (in Russian).
7. Hamitov, N., 2001. Filosofiya i psihologiya pola. Odinochestvo zhenskoe i muzhskoe. Lyudi toski i lyudi skuki [Philosophy and psychology of sex. Loneliness male and female. People longing boredom and people]. – K.: Naukova dumka, Kyiv (in Russian).
8. Sheler, M., 1996. Sutnist' moral'noyi osobystosti [The essence of the moral person]. Suchasna zarubizhna filosofiya. Tychyi i napryamky. Khrestomatiya: Navch. posibnyk. Vakler, Kyiv. 10-31 (in Ukrainian).
9. Sheler, M., 1994. Chelovek v epohu uravnivaniya [The man in the era of equalization]. Gnozis, Moscow. 105-118 (in Russian).
10. Shelling, F.V.Y., 1987. Vvedenie k nabrosku sistemyi naturfilosofii, ili o ponyatii umozritelnoy fiziki i o vnutrenney organizatsii sistemyi etoy nauki [Introduction to the outline of the system of natural philosophy, or about the concept of speculative physics and the internal organization of the science system]. Myisl, Moscow. 182-227 (in Russian).

*Карпенко Катерина Іванівна – доктор філософських наук, професор
Харківський національний медичний університет
Адреса: 61022, Харків, пр. Науки, 4*

*Karpenko Kateryna I. – doctor of philosophical sciences, Full Prof.
Kharkiv national medical universi
Address: 4, Nauky Av., Kharkiv, 61022, Ukraine
E-mail: kateryna.karpenko@ukr.net*

*Карпенко Екатерина Ивановна - доктор философских наук, профессор
Харьковский национальный медицинский университет
Адрес: 61022, Харьков, пр. Науки, 4*